

УДК 343.982.4

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.58>**Леся Тальянчук,**

канд. юрид. наук,

завідувач сектору почеркознавчих досліджень,

технічного дослідження документів та обліку

Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру

Міністерства внутрішніх справ України

ПІДРОБКА ДОКУМЕНТІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: АНАЛІЗ ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ

Земельні відносини в історії українського суспільства завжди посідали особливе місце. Україна була і залишається великою аграрно-промисловою державою, що має потужний земельно-ресурсний потенціал. У Конституції України визначено право кожного громадянина на користування природними ресурсами (землями, лісами, водами тощо), а також гарантовано, що земля є основним національним багатством та перебуває під охороною держави. Ця норма є конституційною гарантією для створення необхідних умов зміцнення в Україні законності у сфері земельних відносин.

З часу проголошення незалежності в нашій державі вже проведено низку заходів щодо реформування земельних відносин, які продовжуються донині. Земельні відносини в Україні визначені як сукупність суспільних відносин, що стосуються володіння, користування та розпорядження землею. Земельна реформа, яка здійснюється в Україні з 1991 року, стала підґрунтям для змін у земельному законодавстві. Це супроводжувалося прийняттям нових нормативно-правових актів у сфері регулювання земельних відносин, а також внесенням істотних змін і доповнень до чинних. Основними завданнями державних органів є забезпечення у повному обсязі конституційного принципу щодо власності на землю, встановлення визначеного механізму користування таким ресурсом.

Однак чимало прийнятих змін до законодавства, що регулює земельні відносини, залишається застарілими, не відповідає вимогам сьогодення і Конституції України. Результатом такої недосконалої є збільшення кількості вчинення протиправних дій у сфері земельних відносин, розробка нових злочинних схем тощо.

Встановлення фактів підробки документів, що регулюють земельні відносини, також збільшується з кожним роком. Особлива увага правоохоронних та судових органів приділяється повному та об'єктивному розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень, розгляду судових справ, в яких предметами зазіхання є документи, що стосуються землі. Експертна практика свідчить про використання різноманітних способів підробки таких документів.

Питання земельних відносин в Україні наразі є особливо актуальним та вимагає нового підходу до формування політики та механізму управління земельними ресурсами.

Ключові слова: договір оренди землі, додаткова угода до договору оренди землі, підроблений документ, спосіб підробки, повна та часткова підробка, судовий експерт.

Постановка проблеми. Аналіз експертної практики свідчить про збільшення фактів виявлення підроблених документів, що регулюють земельні відносини, щодо визнання їх недійсними. Згідно зі статистикою лише Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (далі – НДЕКЦ) МВС України на експертне дослідження надходять документи, що надають право користуватись та розпоряджатись землею. Об'єктами дослідження здебільшого є договори оренди землі, додаткові угоди до таких договорів, акти встановлення або погодження меж, акти прийому-передачі земельних ділянок тощо. Також ініціатори надають державні акти на земельні паї, сертифікати та інші документи.

Так, наприклад, у 2012 році судовими експертами досліджувались 28 таких документів, у 2013 році – 34, у 2014 – 48, у 2015 – 76, 2016 – 85, у 2017 – 112, у 2018 – 120, за 9 місяців 2019 року на дослідження було надано 83 документи [1]. Збільшення надходження матеріалів, об'єктами яких є документи, що регулюють земельні відносини, також підтверджується і загально державною статистикою Державного експертного центру МВС України [2]. Використання підроблених документів залишається актуальним та проблемним для правоохоронних та судових органів, а також громадян.

За підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, а також застосу-

вання підроблених документів Кримінальним кодексом України передбачена відповідальність за статтею 358 [3, с. 125].

Підробка документів та використання їх є не лише самостійним злочином. Підробка документів виступає як спосіб вчинення більш важких кримінальних правопорушень. Наприклад, це службове недбалство, шахрайство, зловживання службовим становищем тощо [3].

Серед вчених, які досліджували документи та їх способи підробки, слід назвати Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, О.В. Воробей, А.А. Ейсмана, А.В. Іщенко [4], І.Ф. Крилова, О.Л. Кобилянського, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, В.К. Орловського, В.М. Палія, Л.Л. Патик, О.О. Садченка, М.Я. Сегая, Н.П. Яблокова та багато інших. Але висвітлення способів підроблення документів, що регулюють земельні відносини, а особливо практичний досвід, на жаль, відсутні.

Метою статті є аналіз способів підробки документів, що регулюють земельні відносини, та пропозиції щодо вдосконалення захисту таких документів.

Виклад основного матеріалу. Підробку документів у юридичній літературі та практиці розуміють як протиправні діяння, що пов'язані з незаконним виготовленням документів, внесенням змін в документи і використанням цих документів [4, с. 67]. Підробленням Р.С. Белкін визначав несанкціоноване виготовлення документів шляхом повного відтворення справжніх або внесення до останніх будь-яких змін [5, с. 16].

У криміналістичній літературі [4; 5; 6; 7] виділяють два таких види підробки: повну (підлог) та часткову (підроблення).

Повна підробка документів передбачає їх виготовлення шляхом імітації справжніх [6, с. 13]. Повну підробку поділяють на такі види, як інтелектуальна та матеріальна [8, с. 27].

Інтелектуальна підробка характеризується тим, що у правильно складаному документі формально (наявність та відповідність усіх реквізитів) є завідомо неправдиві дані. Прикладом такого підроблення документів, що стосуються земельних відносин, є договори оренди землі чи державні акти, що видані на особу, якої не існує. Встановити такий вид підробки експертам за допомогою лише огляду цих документів чи виконання судової експертизи досить важко.

Матеріальний вид містить неправдиві дані у змісті документа, що встановлюються криміналістичним дослідженням. В експертній практиці найчастіше трапляються такі види повної підробки документів, що регу-

люють земельні відносини: із застосуванням спеціального обладнання (надруковані поліграфічним друком, наявні в них спеціальні елементи захисту тощо) та за допомогою копіювально-множильної техніки.

Такі документи повній підробці піддаються досить рідко. Наприклад, це можуть бути державні акти на земельні паї, тобто такі документи, що виготовляються на поліграфічних підприємствах і зразок їх бланка законодавчо визначений. У такому разі експерти шляхом порівняльного дослідження із аналогічним документом (зразком) встановлюють невідповідність наданого документа за розміром та товщиною паперу, щільністю, міцністю, гладкістю, чіткістю зображення малюнка захисної сітки, яскравістю її кольорів, наявністю спеціальних елементів захисту, способів друку тощо [9, с. 124].

Повне виготовлення підроблених документів, що регулюють земельні відносини, здійснюється здебільшого за допомогою копіювально-множильної техніки, тобто струменевого принтера [10]. Однак такий документ має відмінності за загальним виглядом, кольорами та відтінками, якістю відображення окремих деталей.

Інший вид підробки – це часткова підробка. Вона полягає у підробленні будь-яких реквізитів документа [7, с. 162]. Виокремимо види часткової підробки документів, що регулюють земельні відносини. Це підробка з використанням оригінальних частин та підробка зі ознаками внесення змін до них.

До першого підвиду підробки з використанням оригінальних частин розглядуваної групи документів відносять заміну сторінок та заміну фрагментів аркушів документів (аплікація).

До способів підробки документів із ознаками внесення змін належать такі, як підчистка, травлення та змивання тексту, закреслення текстів чи їх залиття, додрукування та дописки в текстах, відсутність відповідних відбитків печаток, підробка підписів, малювання чи домалювання відбитків печаток, нанесення відбитків печаток чи штампів за допомогою копіювально-множильної техніки.

Аналіз видів підроблення та висновків експертів у Вінницькому НДЕКЦ МВС дозволив встановити, що документи, які регулюють земельні відносини, переважно підробляються способом часткової підробки з використанням оригінальних частин документа або шляхом внесення змін до справжніх документів.

Так, у близько 90% висновків експертів надається відповідь щодо виконання підписів не тією особою, від імені якої він

значиться (підроблення підписів). Невідповідність відбитків печаток становить 2% випадків, підчистка з подальшим додрукуванням чи допискою в текстах трапляється у 1,5%, закреслення текстів чи їх заливка – у 1%, травлення та змивання тексту – у 0,5%, заміна сторінок документа – у 3%. Крім того, є випадки і повної підробки таких документів (2%) [1].

Відповідно до Закону України «Про оренду землі» договір оренди землі укладається письмово і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально [11]. На практиці договори оренди між орендодавцями та орендарями нотаріально не посвідчуються, а укладаються у простій письмовій формі. Вже не перший рік хитрістю та оманно зловмисники здебільшого підроблять підписи від імені орендодавців у договорах оренди землі та документах, що до них відносяться (в актах прийому-передачі земельної ділянки від орендодавця орендарю, в актах визначення меж цієї земельної ділянки). Сьогодні доволі часто трапляється підробка підписів і в додаткових угодах до договорів оренди.

Завданням судової почеркознавчої експертизи є встановлення виконавця підпису. На жаль, експерти в ході порівняльного дослідження не завжди визначають саме виконавця запитуваного підпису, однак висновки щодо того, чи виконувала підпис особа, від імені якої він значиться, більшою мірою формулюють в категорично негативній формі (наприклад, «підписи в наданих документах виконані не орендодавцем, а іншою особою»).

Відбитки печатки в досліджуваних експертами документах, що регулюють земельні відносини, мають невідповідності та підробляються. Відбитки в цих документах наносять печатками інших установ або такими, що були раніше знищені, або ж нанесенням за допомогою копіювально-множильної техніки. При якісно наданому порівняльному матеріалі та відповідному уточненні обставин справи (провадження) експерти підтверджують підробку такого важливого реквізиту.

Підчистка – це один із способів зміни початкового змісту документа, за якого штрихи, знаки або слова видаляються механічними засобами (тертям гумки або з допомогою голки, леза тощо) [7, с. 77]. Основними ознаками підчистки, що трапляються в розглядуваних документах, є такі: розволокнення поверхневого шару паперу; втрата глянцевої та кошлатістості паперу; зменшення оптичної щільності паперу за рахунок видалення частини його поверхневого шару;

пошкодження ліній захисної сітки; залишки штрихів первинних знаків; сліди розгладжування з метою маскуваня внесених змін тощо. Так, наприклад, у договорі оренди землі та в акті прийому-передачі земельної ділянки, що надані із Теплицького району, експертами криміналістичного центру були встановлені ознаки підчистки в цифрових позначеннях року реєстрації [12, с. 59–63]. Досить часто відомості в документах, що піддавались підчистці, дописуються або ж додруковуються.

Слід зауважити, що на практиці дописки та додрукування трапляються також і як самостійні види часткової підробки, в тому числі і в документах, що регулюють земельні відносини.

Допискою називають спосіб зміни початкового змісту документа, за якого нові записи або окремі штрихи (елементи літер, цифр та інших позначок) вносять у вільні місця документа [7, с. 133]. Додрукуванням називають внесення змін в друковані тексти шляхом нанесення нових штрихів, букв, слів чи текстів на попередньо видалені тексти чи поверх них [13, с. 74].

Ці види підроблення характеризуються такими ознаками: відмінністю у відтінках барвників; нерівномірним розміщенням текстів відносно ліній рядка та інших текстів; різними способами нанесення друкованих штрихів; неоднаковим розміщенням та конфігурацією шрифтів; неоднаковими інтервалами між знаками. Як свідчить експертна практика, здебільшого ознаки таких способів підробки у документах, що регулюють земельні відносини, як підчистка, дописка, додрукування, виявляються в цифрових записях – в даті укладання договору, терміну його дії, у відсотках виплати за договором оренди тощо.

Ознаки травлення та змивання в таких документах виявляються рідко. У такі способи зловмисники змінюють початковий зміст документа шляхом дії на барвну речовину реквізитів хімічними реактивами з метою руйнування або знебарвлення її (травлення) [14, с. 13] або видаляють речовинні реквізити з поверхні паперу за допомогою води, спирту, речовин комбінованої дії (мийних засобів тощо) та інших речовин і сумішей (змивання) [7, с. 133]. Такі підроблення значно псуєть документи, адже вони здебільшого виготовляються на неякісному папері. Утворені в результаті дії хімічних чи інших засобів плями жовтого та коричневого кольору, розпливи барвника у штрихах текстів та інших реквізитів призводять до суттєвого пошкодження та непридатності цих документів.

Експертним дослідженням документів, що стосуються землі, що були надані із Могилів-Подільського району, встановлене закреслення друкованих текстів із використанням коректора та дописування нових записів кульковою ручкою [15, с. 151–153].

Заміна сторінок можлива в документах, що мають декілька аркушів. Яскравим прикладом такого документа є договір оренди земельної ділянки, що складається із двох та більше аркушів, які з'єднанні між собою, або одного аркуша великого формату, що складений навпіл. Метою зміни сторінки є зміна інформації про його володільця, про термін оренди, про відсотки оплати орендодавцю тощо. Так, зловмисники замінують першу сторінку документа, а решта сторінок із підписами, відбитками печаток залишається від попереднього відповідного документа. Ознаками такої підробки є наявність зайвих отворів на сторінках, відмінність за кольором та властивостями паперу, невідповідність малюнка захисної сітки (за наявності), відмінності за способом друку текстів на аркушах тощо.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що кількість способів підробки документів, що регулюють земельні відносини, достатньо велика. Документами, що найбільше підробляються, відповідно до експертної практики є договори оренди землі, адже вони погано захищені, а вимоги до їх оформлення є недосконаліми. На нашу думку, для покращення роботи у боротьбі з використанням підроблених документів, зокрема договорів оренди, необхідно:

– законодавчо закріпити обов'язкове нотаріальне посвідчення договорів оренди землі;

– запровадити використання бланків договорів оренди землі та інших документів, що їх стосуються, із засобами технологічного, поліграфічного і фізико-хімічного захисту (на спеціальному папері, з поліграфічними способами друку, з наявними спеціальними засобами захисту);

– для підпису документів, що регулюють земельні відносини, застосовувати електронний підпис особи;

– внести в договір додатковий пункт щодо роз'яснення фахівцем в галузі земельного права орендодавцям їх прав і обов'язків, наслідків, які настають після підписання, із підтвердженням підписів орендодавців.

Висновки

Врахування наведених вище пропозицій надасть можливість зменшити кількість підроблених документів, що регулюють земельні

відносини. Складений відповідно до вимог документ є запорукою реалізації законних прав та інтересів, захисту порушених прав. Можливо, у разі запровадження хоча б однієї із зазначених рекомендацій боротьба з використанням підроблених документів стане набагато ефективнішою.

Список використаних джерел:

1. Архів Вінницького НДЕКЦ МВС. Звітність Вінницького НДЕКЦ МВС (форма 1-ЕС) (2012-2018). Ф. 5. Т. 1.
2. Архів Державного НДЕКЦ МВС. Звітність ДНДЕКЦ МВС (форма 1-ЕС) (2012-2018). Ф. 5. Т. 1.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 № 2341-П / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25–26. С. 167.
4. Іщенко А.В. Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів : навчальний посібник. Київ : ТОВ «Еліт Прінт», 2011. 97 с.
5. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Издательство «БЕК», 1997. 342 с.
6. Силкін О.С. Паспортний контроль : терміни та визначення понять. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ». 2006, 26 с.
7. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 304 с.
8. Воробей О.В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів. Київ : НАВСУ, 2005. 40 с.
9. Патик Л.Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 216 с.
10. Шляхов А.Р. Теория и практика криминалистической экспертизы. Москва : Юрид. лит. 1962. № 9–10.
11. Про оренду землі : Закон України від 06 жовтня 1998 р. № 161-XIV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 46–47. С. 280.
12. Архів Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України. Висновок експерта від 13.04.2017. Т. 2. С. 59–63.
13. Шепітько В.Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). Харків : Право, 2001. 522 с.
14. Толкачев Ф.К. Исследование документов с вытравленными записями. Москва : ВНИИСЭ, 1981. Вып. 71.
15. Архів Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України. Висновок експерта від 17.03.2017. Т. 3. С. 151–153.

Land relations in the history of Ukrainian society have always occupied a special place. Ukraine has been and remains a large agrarian-industrial state with a strong land-resource potential. In the Constitution of Ukraine specifies the right of every citizen to use natural resources (land, forests, waters, etc.), and also guarantees that the land is the main national wealth and is protected by the state. This provision constitutes a constitutional guarantee of the creation of the necessary conditions for strengthening the legitimacy of land relations in Ukraine.

Since the proclamation of independence in our country a number of measures have been taken to reform the land relations. Land relations in Ukraine are defined as a set of social relations relating to the possession, use and disposal of land. Land reform implemented in Ukraine in 1991, became the basis for the change of land legislation, which was accompanied by the adoption of new regulatory legal acts in the field of land relations regulation, as well as significant changes and additions to the existing ones. The main tasks of the state bodies are to ensure the full constitutional principle of land ownership, to establish a certain mechanism for the use of such a resource in Ukraine.

However, many adopted changes to the legislation regulating land relations remain obsolete, do not meet the requirements of the present and the Constitution of Ukraine. And as a result of such imperfections there is an increase in the number of committing unlawful actions in the field of land relations, the development of new criminal schemes.

The establishment of facts of forging documents regulating land relations is also increasing every year. The special attention of law enforcement and judicial bodies is paid to full and objective disclosure and investigation of criminal offenses, consideration of court cases in which the documents concerning the land are subject to encroachment. Expert practice testifies to the use of various ways of forging such documents.

At present, the issue of land relations in Ukraine is particularly relevant and requires a new approach to the formation of land management policies and mechanisms.

Key words: documents regulating land relations, lease of land, additional agreement to the lease of land, fake document, method of forgery, full and partial counterfeiting.

